

Posters, pamfletten en progressieve kunstenaars

PROPAGANDA IN DE SOVJET-UNIE

In de periode van de Sovjet-Unie stonden vrijwel alle kunstuitingen onder controle van de staat. Er was nauwelijks ruimte voor kunstenaars om nieuwe richtingen in te slaan. Toch hebben Sovjetkunstenaars zich op het gebied van propaganda-affiches niet volledig aan banden laten leggen.

Lenin's aankomst in Sint-Petersburg, 3 april 1917. Affiche uit een serie over het leven van Lenin uit ongeveer 1960. Collectie T156.

"En, hoe staat het met de socialistische wedijver?" vroeg Abartsjoek. "Werkt het volk goed mee?"
"We boeken vooruitgang. De steenkool is nodig voor de oorlog, dat begrijpt iedereen. Vandaag kregen we de affiches binnen van de afdeling cultuur en opvoeding: 'Laten we het vaderland helpen met onze stootarbeid!'"
Vasili Grossman, *Leven en lot* (Amsterdam 2007), p.171.

Het affiche had in 1917 al een lange geschiedenis achter zich. In de negentiende eeuw had het zich ontwikkeld van een simpel aanplakbiljet met slechts een enkele tekst tot een kleurige en aantrekkelijke blikvanger die vooral in de reclame veelvuldig werd gebruikt. Kunstenaars als Jules Chéret en Henri de Toulouse-Lautrec hebben een beeld geschapen van *la belle époque* dat ons nog altijd voor ogen zweeft als we aan deze tijd denken.

Ook het tsaristische Rusland maakte deel uit van die wereld, zij het dat de ontwikkelingen achterliepen vergeleken met die in West-Europa. Rusland was een overwegend agrarische maatschappij en de grote massa boeren was analfabeet. Datzelfde gold voor de relatief kleine arbeidersklasse in de grote steden. Tijdens de revolutie van 1905 zien we de eerste vingeroefeningen van affichekunstenaars die na 1917 furore maakten. Bekende ontwerpers als D. Moor en V. Deni begonnen toen hun carrière. De hervormingen die in 1905 waren afgedwongen, werden na 1907 systematisch tegengewerkt. Het bedrijven van politiek en propaganda in het autocratische Rusland was illegaal. Politieke affiches drukken, verspreiden en ophangen was nauwelijks mogelijk. Veel politieke oppositie bevond zich buiten Rusland, Lenin bijvoorbeeld verbleef tot 1917 in Genève.

Huub Sanders is vakreferent voor beeld- en geluidmateriaal van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam.

Oorlog en revolutie

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog deed een golf van patriotisme over Rusland gaan. Voor het affiche betekende dat twee nieuwe onderwerpen: het oproepen van landgenoten om de gewonde soldaten te helpen en het dringende verzoek de staat geld te lenen om de oorlog te kunnen blijven financieren. Maar voor Rusland verliep de oorlog desastreus en dat gooide olie op het al lang smeulende vuur van de bestaande onvrede. In februari 1917 werd de laatste Romanov-tsaar van zijn troon gezet en leek Rusland onder Kerenski de overgang te gaan maken naar een democratisch constitutioneel systeem. Deze omwenteling had echter een proces in gang gezet dat niet meer te stoppen was. De nieuwe regering kreeg niet de kans haar macht te consolideren.

'Een belangrijke groep progressieve kunstenaars schaarde zich achter het regime'

In april keerde Lenin terug uit ballingschap in Sint-Petersburg. Aangekomen op het Finlandstation sprak hij de samengestroomde menigte toe. Althans, zo wilde de Sovjethistoriografie het. Het is een scène die ook door affichekunstenaars eindeloos is herhaald. Het is geworden tot het begin van de grote omwenteling. Die grote omwenteling, de Oktoberrevolutie, is ook later als een grote spontane massabeweging geconstrueerd. Bij de gebeurtenis zelf, die meer weg had van een staatsgreep, waren niet veel mensen betrokken. De gebeurtenis is zeker niet aangekondigd per affiche! Voor de verkiezingen van de Constitutionele Vergadering, die van twaalf tot negentien november 1917 gehouden werd, zijn wel affiches gebruikt. Eigenlijk was dat de laatste keer dat er een verkiezingscampagne is gevoerd in Rusland met meerdere partijen, tot na de val van het communisme in 1991 weer gewone verkiezingen konden plaatsvinden.

Agitprop

De bolsjewieken die na de Oktoberrevolutie stapsgewijs meer macht kregen, hadden een goed ontwikkeld gevoel voor agitatie en propaganda, kortweg: agitprop. Tegelijkertijd waren er veel kunstenaars die graag hun talenten in dienst wilden stellen van de revolutie. Al in november 1917 richtten de bolsjewieken een uitgeverij op, het latere Gosizdat, dat tijdens de burgeroorlog veel posters en pamfletten heeft uitgegeven.

Affiches werden in allerlei campagnes gebruikt. Alfabetisering stond hoog op de prioriteitenlijst van de

Campanje voor alfabetisering. Moskou: Gosizdat, 1920. Collectie IISG.

Ontwerp van Vladimir Majakovski uit 1920. Affiche uit een serie over 'het dorpscomité', 1920. Collectie IISG.

communisten en daaraan is een aantal bekende posters gewijd.

In de burgeroorlog die na de machtsovername uitbrak, gebruikten de bolsjewieken 'agitatie-treinen'. Op deze manier werden grote delen van het land bereikbaar. De wagons waren ingericht als tentoonstellingsruimten vol met affiches om de politieke ideeën over te brengen. Sommige treinen hadden een bibliotheek, een enkele zelfs toneel- en filmfaciliteiten. De ruim tien jaar na de revolutie, de periode van burgeroorlog, NEP, collectivisatie tot aan het eerste vijfjarenplan in 1928, laten een land zien dat steeds vaster in de greep van een totalitaire ideologie raakt en waar tegenstanders van de communisten al snel in kampen verdwenen of geliquideerd werden. Tegelijkertijd schaarde zich een belangrijke groep van progressieve kunstenaars achter het regime.

△
Ontwerp van Gustav Klutsis uit 1932.
Op het affiche een
ontast van Stalin:
‘Aan het eind van het
vijfjarenplan dient
de collectivisatie
compleet te zijn’.

▷
Ontwerp van N. Denisov en N. Vatolina.
Affiche uit 1941 met
de leus: ‘Meer graan
voor het front en het
thuisfront! Oogst
zeveel als je kunt!’

De meest bijzondere vormen van affichekunst, die al vroeg na de revolutie ontstonden, waren de series van ROSTA. ROSTA was de naam van het Russische Telegraafagentschap en de initiatiefnemer was de kunstenaar M. Cheremnykh. In de lege etalages van deze organisatie werden affiches getoond die, vergelijkbaar met een beeldverhaal, de massa direct en begrijpelijk moest aanspreken. Om geen tijd te verliezen werden ze niet gedrukt, maar met behulp van sjablonen gereproduceerd (in Moskou) of zelfs met de hand vermenigvuldigd (in Sint-Petersburg). Het beeldverhaal werd ook direct op stoepen of schuttingen aangebracht. In de provincie maakte men kleine ROSTA-posters die in vitrines pasten, zoals in Nederland vroeger wel voor de kantoren van de grote kranten hingen. De naam ‘OKNA ROSTA’ (Rosta vensters) verwijst hier ook naar. Zonder twijfel was Vladimir Majakovski de belangrijkste kunstenaar die de ROSTA-series tot een groot succes maakte. De ROSTA-affiches staan in een lange Russische traditie,

die van de ‘Lubok’. Al in de zeventiende eeuw werden er prenten gemaakt voor de boeren rond de folkloristische verhalen. Deze traditie was nooit verloren gegaan. In combinatie met nieuwe kunststromingen en de revolutie ontstond in de Sovjet-Unie in een oogwenk een nieuwe en unieke affichekunstvorm.

Fotomontage

Een andere beeldbepalende stijl was die van de fotomontage. Deze techniek, die zijn oorsprong vond rond 1910, werd bij de Russische constructivisten het centrale element van hun kunst. Het was bij uitstek de vorm die uiting gaf aan het moderne, revolutionaire gevoel dat hoorde bij industrialisatie, elektrificatie en collectivisatie. De kunstenaars die in deze omgeving werkten, behoorden bij het InKuK (Institut Khudozhestvennoi Kul’tury, wat betekent: Instituut voor Kunstzinnige Cultuur) dat in 1920 in Moskou was opgericht. De voorzitter hiervan was K. Malevich en tot de leden

behoorden illustere namen als Kandinski, Lisitski, Klut-
sis en Rodchenko.

Deze kunstenaars en de posters die ze ontwierpen
vonden ook veel bijval in de progressieve kunstkringen
in West-Europa. In mei 1922 werden voor het eerst af-
fiches uit de Sovjet-Unie in het Westen tentoongesteld.
Dat was in Florence, vijf maanden voor Mussolini's Mars
naar Rome. Later volgden het Amsterdamse Stedelijk
Museum (Eerste Russische kunsttentoonstelling 1923),
Parijs (1925) en Berlijn (1927). Zolang de maatschap-
pelijke doelstellingen overeenkwamen met die van de
communistische partij en de totalitaire dictatuur nog
niet was gevestigd, werden posters gemaakt waarop de
beeldtaal van de avantgarde zichtbaar was. Wel oefende
de communistische partij geleidelijk meer invloed uit:
kunstenaars werden in organisaties ondergebracht en de
pers in al zijn geledingen werd scherper gecontroleerd.

Rond 1930

De politisering van de kunst was in brede kringen van
afficheontwerpers een gewenste ontwikkeling. Het
affiche was namelijk het beste middel om de massa
met kunst in contact te brengen, de kunstenaar uit
zijn elitaire kleinburgerlijke isolement te verlossen en
ook van hem een revolutionaire arbeider te maken. De

**'Fotomontage was bij uitstek de vorm die uiting gaf aan het
moderne, revolutionaire gevoel dat hoorde bij industrialisatie,
elektrificatie en collectivisatie'**

ontwerper moest van het atelier naar de fabriek. Deze
ideeën leefden het meest tijdens het eerste vijfjaren-
plan (1928-1932). Ook de kunstzinnige productie moest
gebeuren volgens datzelfde vijfjarenplan. De affiches die
zijn ontworpen door Gustav Klutskis zijn beeldbepalend
voor die tijd. Zijn leven staat model voor de tragische
ontwikkeling van kunstenaars in de Sovjet-Unie in
periode rond 1930.

Klutskis werd opgeleid als beeldend kunstenaar in Sint-
Petersburg van 1915 tot 1917. Tijdens de Oktoberrevolu-
tie vocht hij in het Negende Regiment van Letse Rode
Infanteristen dat het Smol'nyi (het hoofdkwartier van
de bolsjewieken in Sint-Petersburg) tegen de antibol-
sjewistische aanvallen verdedigde. In 1919 ontwierp hij
werk voor zijn regiment. Later studeerde hij bij Malevich
in Moskou. Lid van de communistische partij werd hij in
1920; Klutskis was een vurige aanhanger van het com-
munisme en een grote bewonderaar van Stalin. In 1930
heeft hij nog geëxposeerd op de tentoonstelling 'Foto-
montage' in Berlijn. Hij kon zich handhaven tot 1938.
Op 17 januari van dat jaar werd hij gearresteerd op

LITERATUUR

Leah Dickermann (ed.), **Building the collective: Soviet graphic
design 1917-1937: selections from the Merrill C. Bergman col-
lection** (New York, N.Y.: Princeton Architectural Press, 1996) 186 p.

Igor Golomstock, **Totalitarian art in the Soviet Union, the Third
Reich, fascist Italy and the People's Republic of China** (London:
Collins Harvill, 1990) 416 p.

Wim van Krimpen en Frans Peterse, **Gustavs Klucis (1895-1938),
(Den Haag, Gemeentemuseum, 2008) 121 p.**

Maria Lafant, **Soviet posters. The Sergio Grigorlan collection**
(München: Prestel, 2007).

Klaus Waschik en Nina Baburina, **Werben für die Utopie: Russische
Plakatkunst des 20. Jahrhunderts** (Bietigheim-Bissingen: Tertium,
2003) 415 p.

beschuldiging van lidmaatschap van een rechtse Letse
organisatie en snel daarna, in februari, geëxecuteerd.

Sociaal-realisme

Vanaf 1930 maakte de Sovjetkunst en het posterontwerp
de omslag naar het sociaal-realisme, een term die voor
het eerst opdook in 1932. Meer en meer werden de on-
derwerpen en de verbeelding ervan in de verschillende

kunstdisciplines op een lijn gebracht. Stoere arbeiders,
optimistische vrouwen en blijde kinderen die speelden
en leerden werden steeds vaker afgebeeld. Het schiep
een droomwereld die lang standhield onder invloed van
angst, intimidatie en door geloof tegen beter weten in.
Daarmee zijn we terug bij het citaat aan het begin van
dit artikel. Het communistische ideaal was zo sterk, dat
zelfs in Stalins kampen de gevangenen hem trouw ble-
ven. Het geciteerde gesprekje liet Grossman plaatsvin-
den in een van de werkkampen in de Kolyma in 1942.
Al bestond het publiek uit rechteloze, hongerende en
uitgemergelde gevangenen, de affiches schroomden niet
ook hen op te roepen hun plicht voor het socialistische
vaderland te doen.

WEBSITES

www.iisg.nl/exhibitions/chairman

[www.internationalposter.com/country-primers/
soviet-posters.aspx](http://www.internationalposter.com/country-primers/soviet-posters.aspx)